

Тема 1. Цивілізаційні виміри глобальних виробничих процесів

План

1. Визначення категорії “цивілізація”.
2. Основні цивілізаційні парадигми.
3. Основні школи цивілізаційного аналізу суспільно-історичного процесу.
4. Наукові підходи класифікації цивілізацій (за просторовою ознакою, рівнем розвитку цивілізаційних утворень і циклічного характеру прогресу, агрегований підхід, класифікація всесвітніх цивілізацій згідно домінуючих економічних ознак).
5. Стан і перспективи сучасних цивілізацій.

Термін цивілізація

- Початок широкого використання в науці терміну “цивілізація” було покладено в XVIII сторіччі після виділення соціогуманітарних знань із загальної системи знань і набуття ними власної ідентичності.
- Це поняття означало найвищий ступінь суспільного прогресу, пов'язаного з бурхливим розвитком капіталістичних ринкових відносин, перш за все у Європі.
- Одними з перших даною категорією почали оперувати Дж. Віко, Ш. Монтеск'є, Й. Гердер.

Термін цивілізація

- Росіянин Г. Данилевський, німці Ф. Енгельс і О. Шпенглер внесли свої уточнення у визначення цивілізації, розширивши її тлумачення і включивши туди науку, мистецтво, релігію, політичний, громадянський, економічний, суспільний розвиток.

Термін цивілізація

Основу сучасного цивілізаційного знання складають 5 відносно самостійних **парадигм**, сукупність яких дає можливість самостійно скласти цілісне уявлення про генезис, структуру і динаміку сучасних цивілізаційних процесів:

- загальноісторична
- філософсько-антропологічна
- соціально-культурна
- технологічна
- економічна

Загальноісторична парадигма

Історична першооснова цивілізації пов'язана з її поступальним розвитком від нижчих форм до вищих у процесі еволюційних стрибків і революційних змін:

- *у відносинах людини з природою* (перехід від господарства привласнення до господарства виробництва),
- *між людиною та суспільством* (зародження приватної власності і класів),
- *завдяки формуванню ієрархічних і партнерських зв'язків,*
- *наукових і технологічних винаходів* (промислові перевороти, наукові та науково-технічні революції),
- *в умовах поглиблення розподілу і кооперації праці і т.п.*

Філософсько-антропологічна парадигма

- Вважається ядром цивілізаційного підходу.
- Суть її полягає у зведенні соціального до індивідуального, наслідком чого стає зростання соціальності людини, її ментального і життєвого світу. У історико-філософському і релігійному аспектах це пов'язано з виникненням осьових цивілізацій (за К. Ясперсом).
- Саме цей підхід свідчить про неперервність, наступність у розвитку цивілізацій.

Соціально-культурна парадигма

- Вказує на тісний зв'язок цивілізації і культури, які часто ототожнюються.
- Зокрема, цивілізація ототожнюється не просто з культурою, а з її підйомом чи спадом.
- Слід вважати невід'ємними атрибутами сучасної цивілізації такі досягнення і цінності людини, як демократія, свобода, права людини, ринкове господарство, громадянське суспільство, які є результатом відповідної соціокультурної еволюції того чи іншого суспільства або цивілізації в цілому.

Технологічна парадигма

- Пояснює процес створення “іншої природи” з допомогою суспільних технологій, які вбирають і матеріальні, і духовні компоненти, охоплюють всі наявні засоби матеріального і духовного виробництва.
- Це мова та інші сучасні знаки (комп'ютерні системи), соціальні і технологічні норми і стандарти, закріплені в традиціях, звичаях, державно-правових положеннях, законотворчості, технічній документації.

Технологічна парадигма має подвійну природу

- Відношення “людина-наука”, які відображають поступальну еволюцію трудових функцій людини від ручної праці до машинної і далі до сучасних автоматизованих кібернетичних систем.
- Соціалізація людини – розширення світогляду, професійних та інших навичок, досвіду, знань, життєвих навичок та орієнтирів, соціальних позицій, які перетворюють її у соціального індивіда.
- Саме на цих началах сформувались поняття соціальне, індустріальне та постіндустріальне суспільство.

Економічна парадигма

- Тісно пов'язана з технологічною
- Розглядає такі фундаментальні категорії, як власність, зміст і характер праці і виробництва, взаємодію людини і природи, суспільні форми праці.
- Економічні фактори є основою періодизації всесвітніх (макроцивілізацій).

На основі сучасних цивілізаційних парадигм сформувавалось 2 основні школи цивілізаційного аналізу суспільно-історичного процесу

- **Культурно-матеріалістична**
(викристалізувалась на початку ХХ ст., у Франції (Г. Блок, Л. Февр). Базується на 4-х блочних підсистемах – економічній, соціальній, політичній, культурно-психологічній). Найбільш повно ідеї школи відображені у працях Ф. Броделя.
- **Культурно-історична**
(засновник Ібн Халдун (рік смерті 1406), провідну роль відводить духовному фактору. Послідовники – Дж. Віко, Г. Данилевський, О. Шпенглер, А. Тойнбі, Н. Еліас.

Прихильники культурно-історичної школи вирізняють визначальні риси і особливості цивілізацій

- Великі цілісні соціокультурні системи, що функціонують за власними закономірностями, які не зводяться до характеристик окремих країн, націй або інших соціальних співтовариств.
- Мають свою соціальну і духовну структуру з притаманними їй ціннісно-змістовними і інституційними компонентами і атрибутами.
- Кожна цивілізація існує відносно відособлено, визначається неповторними рисами. Своєрідність цивілізацій виявляється в особливому укладі духовного життя, побудові суспільних структур, неповторності історичної долі.

Прихильники культурно-історичної школи вирізняють визначальні риси і особливості цивілізацій

- Кожна цивілізація має свої духовні корені навколо яких формуються складні духовні системи, що обумовлюють благоустрій, зміст, узгодженість і органічну єдність інших комплексів і компонентів системи.
- Притаманна своя динаміка, що охоплює тривалі історичні періоди, на протязі яких вони проходять різні цикли, фази генезису: зародження-зростання – дозрівання – занепад - розпад. Не зважаючи на всі зміни, цивілізація обов'язково зберігає своє ядро, базові цінності і якості, хоча зміст і структура окремих елементів піддаються трансформаціям і модифікаціям.
- Взаємодія між цивілізаціями в цілому проходить на основі самовизначення, співіснування і взаємообміну, часом набираючи характер гострих зіткнень і розбіжностей.

В економічній і соціально-політичній літературі розроблені підходи до класифікації цивілізацій на основі визначальних критеріїв

- Просторова ознака
- Рівень розвитку цивілізаційних утворень і циклічного характеру прогресу
- Агрегований підхід
- Класифікація всесвітніх цивілізацій згідно домінуючих економічних ознак

Підхід просторової ознаки виділяє

- Всесвітню (загальнолюдську) цивілізацію, що характеризується планетарними масштабами;
- Локальну цивілізацію, що обмежена територією окремих регіонів чи країн.

Підхід рівня розвитку цивілізаційних утворень і циклічного характеру прогресу виділяє 7 видів всесвітніх цивілізацій, які послідовно змінювали одна одну на протязі 9 тисячоліть

1. Неолітична (VII тис. до н.е.-IV тис. до н.е.);
2. Східно-рабовласницька (III - перша половина I тис. до н.е.);
3. Антична (VI тис. до н.е. - VI тис. до н.е.);
4. Ранньофеодальна (VII-XIII ст.);
5. Доіндустріальна (XIV-XVIII ст.);
6. Індустріальна (з 1760 – 1790-х рр. до 1960-1970-х рр.)
7. Постіндустріальна (1980 рр. – кінець XX ст. – початок XXI ст.).

Агрегований підхід розглядає лише 2 світові цивілізації

- Традиційну
- Сучасну
- Вони відрізняються перш за все економічною базою.

Класифікація всесвітніх цивілізацій згідно домінуючих економічних ознак

- Виду виробництва
- Характеру праці
- Провідному типу власності

Класифікація всесвітніх цивілізацій за домінуючими економічними ознаками

Тип світової цивілізації	Домінуючий вид виробництва	Праця та її характер	Провідний Тип власності
Аграрна	Сільськогосподарське	Ручна	Земельна
Індустріальна	Промислове	Машинна	Промислова
Постіндустріальна (ноосферно-космічна)	інформаційне	інтелектуальна	інтелектуальна

Індустріальна цивілізація

Знаходиться в стадії глибокої і всеохоплюючої кризи, що дало привід окремим вченим стверджувати, про тотальне руйнування сучасної цивілізації, яке виражається у:

- необмеженому, безсистемному і безконтрольному використанні природних копалин, в максимізації економічного зростання, а не в його оптимізації;
- підкоренні сучасної праці минулому, що виражається у повній залежності людини, працівника від засобу праці – машини; в домінуванні технократичних поглядів у соціально-економічному розвитку;
- накладенні,взаємному переплетенні цивілізаційних протиріч різного рівня, в умовах яких стає проблематичним вирішення національних і регіональних питань у випадку загострення всесвітніх процесів. А це потребує радикальної перебудови глобальної системи політичних і економічних відносин.

Ознаки постіндустріальної (ноосферно-космічної) цивілізації

- значна інтелектуалізація виробництва;
- пріоритетний розвиток науки;
- розвиток складної розумової праці.

Ознаки постіндустріальної (ноосферно-космічної) цивілізації

Освоєння людством навколоземного простору, інших планет Сонячної системи можна віднести до екстенсивних напрямів формування суспільно-економічних структур ХХІ ст.

Якщо індустріальна цивілізація виникла на хвилі Великих географічних відкриттів на основі розширення “економічного поля” за рахунок втягнення в господарський обіг нових земель і територій, то майбутня цивілізація отримає потужний поштовх в результаті безкінечної космізації виробництва і мислення.

Традиційний “homo oeconomicus” трансформується у “homo cosmosus”.

Ознаки постіндустріальної (ноосферно-космічної) цивілізації

- Одним з визначальних принципів постіндустріальної цивілізації є поступовий перехід від енергетичних джерел життєдіяльності людини до інформаційних.
- Інформаційно-технологічний спосіб виробництва супроводжується широкою його інформатизацією, переважанням високих технологій і науково-технічних розробок в системі виробничих факторів.
- Електронізація виробництва і побуту, комп'ютеризація, роботизація, з одного боку, звільняють людину безпосередньо з виробничого процесу, а з іншого, на цій основі підвищуються вимоги до освітньо-кваліфікаційному рівню працівників, зростає рівень інтелектоємності виробництва, праці і економічних систем.

Стан і перспективи сучасних цивілізацій

Вид цивілізації	Питома вага в населенні світу, %			Питома вага у світовому валовому продукті,%		
	рік					
	1995	2010	2025	1995	2010	2025
Західна	13	11	10	47	46	42
Конфуціанська	25	24	22	11	14	17
Ісламська	14	18	21	11	12	15
Індуїстська	15	16	17	2	1,5	3
Латиноамериканська	9	10	9	8	8	9
Африканська	9	11	14	1	1	1
Православно-слав'янська	8	7	6	4	4	5
Японська	2	1,5	1	8	8	8

Стан і перспективи сучасних цивілізацій

- Таблиця свідчить про високу питому вагу західної цивілізації. Щоправда, в перспективі вона зменшиться. Певною мірою, така тенденція пов'язана із падінням питомої ваги населення країн західної цивілізації. Одночасно зростає у світовій економіці питома вага майже всіх інших цивілізацій, особливо конфуціанської, ісламської та індуїстської.
- Дані таблиці можуть інтерпретуватися таким чином, що розвинуті країни найближчим часом можуть поступитися іншим країнам. «Зараз настала черга послабшати, а в перспективі зійти з арени Сполученим Штатам і найрозвинутішим країнам Західної Європи» - пише Ю. Пахомов. Не зважаючи на помітні успіхи деяких країн, зокрема Китаю, для такого прогнозу немає достатніх підстав.

Стан і перспективи сучасних цивілізацій

- В останні десятиліття успіхи відсталіх країн можуть бути пояснені на основі концепції так званого «асоційовано-залежного» розвитку, що була запропонована ще в 1969 році Ф.Е. Кардозо і Е. Фалетто. Вона не виключає швидкого промислового розвитку периферійної країни при збереженні її залежності від країн центру світової системи. Така залежність має подвійну природу – як експансію країн центру, так і відповідь на виклики власних соціальних суб'єктів всередині периферійного суспільства. До того ж концепція Кардозо-Фалетто робить наголос на переплетення і взаємодію різних факторів один з другим, зокрема і культурно-ідеологічних

Стан і перспективи сучасних цивілізацій

- Дослідження, здійснені з урахуванням різноманітності і багатоваріантності залежного розвитку, свідчать про те, що розвиток країн третього світу залежить від центру. Тим не менше, на прикладі східно-азіатських нових індустріальних країн та латиноамериканських країн доведено, що без такої залежності він не міг би бути успішним. При цьому, значну роль відіграв добре відомий «ефект демонстрації» досягнень суспільства масового споживання в країнах Заходу та Японії.

Стан і перспективи сучасних цивілізацій

- Дослідження А.Тойнбі було зроблене в 50-ті роки, коли економічний і політичний поступ західної цивілізації був не настільки масштабним, як він виглядає в наш час.
- Але він застерігав, що «такий погляд на сучасний світ належить обмежувати лише економічними і політичними аспектами соціального життя, але жодним чином не розповсюджувати його на культуру, що не тільки глибша від перших двох прошарків, а й фундаментальніша. Тоді як економічна і політична карта світу дійсно майже повністю «вестерналізовані», культурна карта і донині лишається такою, якою вона була до початку західної економічної і політичної експансії».
- Проте, глобалізація поширюється і на культурну сферу, в якій локальні (національні) культури поступаються новим культурам, що формуються майже виключно у розвинутих країнах. Ці процеси позначаються терміном «вестерналізація».
- Хоча вони й викликають гостре протистояння з боку представників інших цивілізацій, особливо ісламської, їх неможливо зупинити. Розумніше використовувати їх для розвитку, збагачення і оновлення національних культур, перш за все ділових.

Структура локальних цивілізацій

- Історичне ядро (етнос, народ, який найбільш повно виражає риси і особливості даної цивілізації),
- периферію, яка внаслідок війн або інших процесів зменшується або збільшується і може володіти рисами суміжних цивілізацій,
- Будь-яка цивілізація має свою внутрішню структуру, яка забезпечує її цілісність. Головними елементами структурної побудови цивілізаційних утворень є генетичні, функціональні і структурні зв'язки. Сукупно і в процесі взаємодії вони складають життєвий цикл цивілізації, який за А. Тойнбі являє наступну послідовність фаз: фаза виникнення (зародження) – фаза зростання – фаза надлому – фаза розпаду.

Локальні цивілізації

Цивілізаціям притаманний циклічний характер розвитку.

Прогрес, який визначається як зростання, представляється кумулятивним поступальним рухом, що пов'язаний з територіальною експансією від географічного центра цивілізації до периферії (А. Тойнбі).

Локальні цивілізації

- Відносно надлому цивілізацій, то, за А. Тойнбі, на протязі чотирьох або п'яти тисячоліть його найбільш загальною і поширеною причиною був мілітаризм. Ескалація війн прискорює перехід фази надлому у фазу розпаду.
- За підрахунками швейцарського вченого Ж.-Ж. Бабеля в цивілізаційний період на землі пройшло 14,5 тис. війн, в яких було убито 3640 млн. людей, що дорівнює кількості населення земної кулі у 1970 р. (3635 млн. людей).

Основні концепції сучасного цивілізаційного розвитку

- Із завершенням “холодної війни ” і завершенням протистояння між Сходом і Заходом з'явилися есхотологічні концепції, які передвіщали кінець історії (Ф. Фукуяма).
- Інші концепції пов'язують протиріччя сучасності із зіткненням цивілізацій (С. Хантінгтон). Його позиція полягає в тому, що зіткнення цивілізацій стає домінуючим фактором світової політики. Лінії розлому між цивілізаціями – лінії майбутніх фронтів. Майбутній конфлікт між цивілізаціями – завершальний етап еволюції глобальних конфліктів у сучасному світі.

Цивілізаційний вимір економічного розвитку аналізується також в контексті типів розвитку, які формуються на основі чотирьох головних ознак

1. Спільність основ ментальності;
2. Спільність і взаємозалежність історико-політичної долі і економічного розвитку;
3. Взаємне переплетення культур;
4. Наявність галузі спільних інтересів і спільних завдань в зв'язку з перспективами розвитку.

Чотири основні ознаки є основою розмежування природної, східної і західної цивілізацій

Природні цивілізації

- До *природних* цивілізацій відносять ту частину людства, яка існує в межах природного циклу в єдності і гармонії з природою (аборигени Австралії, американські індієйці, велика кількість африканських племен, малі народи Сибіру і Північної Європи). Вони ведуть початок від епохи господарства присвоєння, передбачають нероздільність людини і природи, і тому відрізняються відсутністю розвитку, статичністю суспільства.

Східні цивілізації

- *Східні* цивілізації (Стародавній Єгипет, індуїстський, буддистський і конфуціанський Схід) мали циклічний характер розвитку. Даний вид цивілізацій відрізнявся харизматичною формою суспільної свідомості, концентрацією на духовному, колективному. Йому були притаманні корпоративні (егалітарні) принципи суспільних відносин, патерналістська роль держави як домінуючого союзника, абсолютне переважання вертикальних зв'язків над горизонтальними.

Західна цивілізація

- *Західна* цивілізація асоціюється з постіндустріальним розвитком, на відповідному етапі якого формується економіка, правова держава, демократичний суспільний устрій, високо розвинуті системи життєзабезпечення. Її коріння – в античних цивілізаціях Стародавньої Греції та Стародавнього Риму, доколумбової Америки (ацтеки, майя), сучасних індустріально розвинутих держав.

